

Harahällan - Nagasjöån

Nyupptäckta hållmålningar inom Fjällsjö och Bodums socknar i Ångermanland, Strömsunds kommun, Jämtlands län

Betraktelse, Harahällan den 4 september 2004

Vi får föreställa oss ett "Stenålderns eget galleriområde i västra Ångermanland". Det är ett område vilket inte har någon känd motsvarighet i Sverige. Där är nu fjorton kända hållmålningar. Om jag dristar mig att använda ett trendigt ord kan jag skriva att vi ser ett komplext *kluster* av förhistoriska målningar. Och vart och ett av dessa verk i rödockra är en unik klenod som skickar sina meddelanden genom tiden upphängda som de är på sina väl valda platser. Under tusenden av år har de ackompanjerats av värme och kyla, vindar och vattendrag, skogar och dess sus, berg, människor och inte minst- den suveräna älgen- vilken är klart dominerande som motiv på målningarna. Och som jaktbyte ännu i denna dag. Målningarna är även en skattkammare, ett markernas eget, låt mig säga- "Rödockrarum"- som förtrollar vare sig de är blekta och fragmentariska, små eller stora, eller tydliga och uppfriskande som en klar höstmorgon. Men "Urnorrälänningarnas" konst är även en produkt av när hon levde närmare naturen än hon någonsin kommer att göra igen. Detta blir så levande, när man befinner sig intill dem. På Harahällan blir deras närvaro mycket påtaglig. Vi ser närapå identiskt samma landskap som dem. Vi ser det- fantasieggande landskapet. I samma forsande friska oreglerade vatten kan även vi som dem kupa handen och släcka vår törst, eller bada. Vi ser även samma älgstråk och samma spillning. Kanske även dom såg när öringen pilade iväg över selet eller älgen som betade vid utloppet av ån. Kanske även dom höjde blicken mot skyn och såg- kungsörnar, vilka vi såg...

INLEDNING

Fjorton hållmålningar finns nu kända i socknarna Fjällsjö och Bodum inom Jämtlands län samt inom Ramsele i Västernorrlands län (Viklund 1996a, b, 1997a, b, 1999, 2002, 2003a, b, c, d, 2004a, b, c). I Fjällsjö finns åtta av dem. Av de fjorton har sju stycken upptäckts 2003-2004. I följande rapport beskrivs de två senaste upptäckterna vilka är belägna inom socknarna Fjällsjö och Bodum i Jämtlands län. Tidigare var ingen känd inom Bodum. Sammanlagt har nu Ångermanland sjutton kända målningar av beståndet i Norrland vilket uppskattningsvis uppgår till knappt 40 stycken.

Omständigheterna kring de två senaste upptäckterna är speciella. Det startade en afton när öringfiske var inplanerat. Vi skulle till Nagasjöån, ett i området känt vattendrag. Vad som direkt föll i ögonen när metspöet riggades nedströms Harahällan var två mycket iögonfallande flyttblock några hundra meter uppströms ån. Vad jag då inte visste var att Hans Bagge vid tidigare besök på platsen iakttagit en svårförklarad färgning på ett av blocken mot vilka vi metade oss i lugn och ro. Väl framme såg vi en målning!: platsens extraordinära karaktär, överhängen, de rödaktiga nyanserna, varav en diffus kontur av älg, i lämplig "målarhöjd" från ytan under imponerade starkt. Men skymningen föll då på så sakteliga. Hans med sonen Alexander och jag begrundade vad som hänt medan elden brann och vi åt vår matsäck. Med älg- och renkött, bröd och starkt kaffe påminde det mig om tidigare meten efter öring. Men aldrig förr med en nykonstaterad målning i rödockra framför ögonen.

Dagen efter besöktes platsen igen. Då var grått väder med lätt regn, målningen framträdde nu ännu tydligare, dessutom inom en större yta. Vid den återbesiktningen (en metod i sig) och den påbörjade dokumentationen deltog Bo-Göran Hedberg. Under helgen som följde förlades även en uppskattad exkursion till platsen genom arkeologikursen i Mårdsjön i Fjällsjö socken. Då kom även andra besökare. Uppgiften om nyupptäckta målningar från stenåldern spred sig snabbt i området. Platsen befolkades av unga och äldre. Naturlandskapet omvandlades till kulturlandskap. Under nästa fas av dokumentationen kom ännu fler besökare och hälsade på. TV var även med, Mittnytt förmedlade upptäckten (2004-09-03). Tidningen Ångermanland var också dit. En artikel av Bjärne Engholm kom läsa till del (2004-09-06). Essensen av denna rapport finns nu även hos Pekka Kivikäs i Jyväskylä vilken lägger in uppgifterna i sin kommande bok om olika målningssläkten i Norden. Målningarna vid Harahällan är faktiskt de hittills enda kända i "hällristningsläge" i Norden. Mina undersökningar hittills verkar peka mot detsamma för hela taigan österut. Harahällan verkar vara en solitär i hållkonstsammanhang.

Till alla de goda och varmt intresserade besökarna vilka deltog eller hälsade på när dokumentationen pågick riktar jag allra hjärtligaste tack! Tacket är lika hjärtligt till länsantikvarien i Jämtlands län genom det bidrag som finansierade dokumentationen, likaväl som denna rapport!

Foton i rapporten är tagna av rapportören. Kartöversikten är producerad av KVM AB i Härnösand.

Översiktskarta. Hällmålningar i Bodum, Fjällsjö och Ramsele socknar.

KARTOR

Blå kartan 204 Strömsund, Gröna kartan Fjällsjö 20G NV, ekonomiska kartan 20G 6-7 c-d (706 62).

FASTIGHETER

Harahällan 1 (Fjällsjö socken): Smedsböle 1: 1

Harahällan 2 (Bodums socken): Näsmarken 1: 1

KOORDINATER

X 151 72 59, Y 708 88 47

ORIENTERINGSUPPGIFTER

Från Rossön i Bodums socken åker man vägen mot Strömsund. Efter bron över Fjällsjöälven tar man efter omkring 400 meter till vänster in på en skogsväg. Den åker man omkring 4 kilometer och svänger sedan till höger. Från korsningen åker man till vägs ände. Från vändplanen går man flottarstigen uppströms Nagasjöån omkring 300 meter. Alternativt följer man ån från strax nedanför vändplanen. Flyttblocken är mycket tydliga från den platsen. Vid högvatten är det omöjligt att komma nära målningarna från den sidan av ån. Då åker man istället förbi korsningen av skogsvägen och tar vägen mellan Mjövattnet och Degervattnet. Man kör över bron mellan sjöarna, tar sedan höger och följer vägen drygt 3 kilometer fram till en svag vänsterkurva där ett grustag finns till höger om vägen. Man har då passerat Västersvattnets ände. Från toppen av grustaget går en stig fram till Harahällan. Sträckan är endast några hundra meter. Men frågan är om man når målningarna vid riktigt högt vatten även från den sidan. Besökare rekommenderas att använda senaste editionen av Blå kartan 204 Strömsund.

HÖJD ÖVER HAVET

Målningarnas höjd över havet är omkring 222 meter.

PERSONAL

Dokumentationen utfördes av rapportören med assistans av följande personer. Hans Bagge från Backe, Bo-Göran Hedberg, Ulriksfors, Karin Näsmark boende i Havsnäs och bördig från Nagasjökälen (byn närmast Harahällan), Helge Persson från Sandnäset och Johnny Persson från Nagasjöhöjden. Vid det då obesiktigade flyttblocket intill stora hållmålningen lade Karin vid tillfället märke till en tämligen oansenlig rödfärgad kontur. Analys visade att även det är en hållmålning.

HARAHÄLLAN

Platsen Harahällan (utsatt på ekonomiska kartan) i Nagasjöån med dess porlande, strömmande och forsande vatten avbrutet av små sel är en välkänd plats i ett inte så litet geografiskt område, något som är lätt att förstå (Bild 1 och 2). Den aktuella platsen är nämligen sällsynt angenäm, där är lätt att trivas, den är lätt att vandra till. Många unga, äldre och gamla har därför genom åren besökt platsen för naturupplevelsens skull. Många har kommit av tradition. Kommer man från söder är det omkring 300 meter att gå längs den gamla flottarstigen upp till forsnacken. Från platsen är det omkring 400 meter ned till Västerstvattnet. Utgångspunkten är en vändplan från vilken stigen utgår. Intresserade av öringfiske pratar inspirerat om ån och dess bestånd av både stor öring och den mindre och ”klassiska”, bäcköringen. För att inte tala om de exklusiva möjligheterna till bad på platsen, såvida ån inte för alltför mycket vatten. Under dokumentationen badade för övrigt några av oss under flyttblocket med lilla målningen. Där är ett rum vilket är lätt att ta sig in i. Prata om ”bubbelpool”! Hur många jägare och fiskare som genom årtusenden rört sig längs med ån är givetvis omöjligt att spekulera i. Men de gör så även idag. Nagasjöån var även betydelsefull under flottarepoken. Flera flottarkojor finns ännu kvar och stenkaren i ån vittnar om deras arbete. Flottningen i ån var tillända under 1960- talets mitt. Då gick rumpan och flottarna från trakten gick hem. Med dem gick en kulturform ur tiden. Den konstnär som mest avbildat Harahällan är Johnny Persson, nämnd ovan.

NAGASJÖÅN

Ån är oreglerad. Den ingår i ett vattensystem vilket avvattnar Öster- och Väster-Rudsjön samt Stor-Hällvattnet, vilken ligger nordväst om Nagasjön ur vilken ån rinner ut. Rudsjöarna rinner norrut in i södra delen av Nagasjön. Från den sjön rinner ån förbi Harahällan och faller sedan ut i Västerstvattnet. Därifrån rinner den vidare ned till Mjövattnet, Degervattnet och Valvattnet. Sjöarna kallas även Näsvattnen. Föreningen med Fjällsjöälven sker i Tomasselet mellan Rossön i Bodums socken och Backe i Fjällsjö socken. På sträckan Nagasjön till Fjällsjöälven, omkring 12 km, är fallhöjden inte mindre än 35 meter. Nagasjöån varierar påtagligt i bredd. Vid lågvatten som i höst är den på platsen för målningarna 1-3 meter bred. De små selen är uppskattningsvis 5-10 meter breda. Vid högvatten sväller ån betydligt. I höst är den stillsam. Vid högvatten däremot kastar den sig fram med sådan kraft att det är en omöjlighet ta sig över ån till målningarna. Vid lågvatten som i höst porlar/rinner/strömmar/forsar vattnet runt och under de två blocken. Stenkaret i forsen påverkar vattnets flöde, speciellt vid lågvatten. Sockengränsen mellan Bodum och Fjällsjö går mitt i ån. Fram till dess att annat resultat eventuellt kan komma fram genom noggrann mätning förläggs Harahällan 2 i Bodums socken.

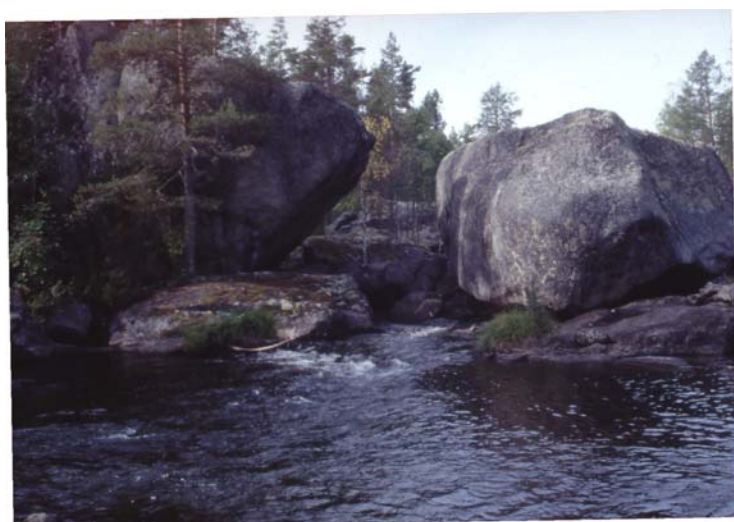

Bild 1. Flyttblocken sedda på litet avstånd.

Bild 2. De båda flyttblocken med Harahällan 1 till vänster. Till höger blocket med Harahällan 2.

KULTURMILJÖER I HARAHÄLLANS NÄRMILJÖ OCH OMLAND

Den översiktliga presentation som följer hämtas ur min minnesbild från en helt kort studie av ekonomiska kartorna över området. Det var 1998 i samband med en arkeologikurs i Bodums socken. Ingen möjlighet har (ännu) varit att närmare studera kartorna över området för att så att säga friska upp minnet.

Närmast registrerade fångstgropar är belägna omkring 2 kilometer ovanför hållmålningarna. De är närmare Nagasjön på norra sidan ån. Närmare till och inte registrerade är tre gropar på södra sidan ån. Tipset om dessa kom från Helge Persson från Sandnäset. Groparna finns omkring 1, 5 km ovanför platsen för målningarna. Ett tips från en person vilken besökte oss under dokumentationen talar även om några fångstgropar nedströms målningarna. Platsen ska vara närmare åns utlopp i Västerstvattnet där det på ömse sidor är sandiga avlagringar. Boplatser är kända åtminstone på östra sidan av Nagasjön. Avståndet är 6-7 km från Harahällan. Tar vi oss närmare Fjällsjöälven på ett avstånd om cirka 5-6 km fågelvägen finns ett antal boplatser registrerade, fångstgropar också. Omkring 4 km söder om Tomasselet är Åsjön och Fjällsjön. Där är inte så få boplatser registrerade. Fångstgropar är det gott om. Där är även ett sedan tidigare utvalt läge för inventering efter hållmålningar. Senast fornlämningar anmäldes in från området var i samband med arkeologikursen vilken genomfördes i Bodums socken 1998. Då upptäckte vi bland annat en (sannolikt) neolitisk grund på Tällön omkring 6 km öster om (fågelvägen) hållmålningarna. Grunden finner jag nu i en ännu intressantare fornlämningskontext. Vid tidigare tillfällen har jag nämnt att med utgångspunkt från den och andra grunder kan landskaps- och fornlämningsanalys ske inför inventering efter hållmålningar. Modellen är säkert brukbar även i östra Jämtland och södra Lappland.

BESKRIVNING AV MÅLNINGARNA

Harahällan 1 (Fjällsjö socken).

Målningen är applicerad på ett flyttblock i ungefärlig storlek 6 meter brett (där målningen är) och 8 meter långt, höjden är omkring 7 meter (Bild 3). Blocket vilket sannolikt är av Revsundsgranit vilar på berg i dagen. Dess längdriktning är vinkelrätt mot ån. Under blocket är ett "rum" där vatten rinner. Man kan ta sig in under blocket. Ovanpå blocket är något som påminner om en liggande fågel. Jag benämner den som en zoomorf naturbildning i sten. Målningen finns till vänster på blocket (Bild 4). Framför målningen är ett till stora delar plant "golv", 3 meter brett, 6 meter långt. Till vänster i blocket är en spricka 1-7 cm bred. Den löper diagonalt genom hela blocket upp till höger av detsamma. Mellan blocket och blocket med målningen Harahällan 2 är det fem meter. Vattnet forsar där i mellan. Ovanför blocken är mindre stenar, block samt ett raserat stenkar. En del av dessa har under senare tid raserats för att underlätta öringens vandring i ån och för dess fortbestånd, bättre lekplatser.

Målningen är inom en yta 2 meter lång och 1, 4 meter hög. Den är riktad mot ONO. Överhänget på blocket är 45 grader. Till vänster i målningen är en tydlig konturtecknad älg 27 cm lång och med kropp 9 cm hög (Bild 4). Konturen är 3-7 cm bred, den är bredast i älgens främre del. Frambenet är 7 cm långt. Till vänster om älgan ovanför den samt sprickan är färgfragment samt en sannolik rygg av älg, 15 cm lång. Under den tydliga älgan är en fragmentarisk älg konturtecknad, 25 cm lång. Till höger inom ytan är en konturtecknad älg, 60 cm lång, mest färg i främre delen. Älgan är 24 cm hög. Mellan dessa ytterkanter av den målade ytan är ytterligare färgfragment. Älgarna pekar i riktning uppströms ån. Troligen har vi att göra med omkring 10 separata motiv i tavlan. Behandling i photoshop av foton genomförs senare i höst. Färgen i målningen är i olika nyanser, mörkrött till rött och antydande mot rödrosa. De delar av målningen som betraktades genom stereolupp med 30 gångers förstoring visar färgpigment samt grå veckad kiselavlagring. Från målningens undre del till vattenytan är vid lågvatten som i höst 2, 75 meter. Till höger nedanför målningen är ett löst mindre block 1, 2 x 0, 9 meter med en oregelbunden färgfläck 10 cm i diameter. Det är tveksamt om det är rödockra men det bör lämpligen undersökas närmare. Blocket har släppts från stora flyttblocket. 5 meter ONO om är flyttblocket med:

Harahällan 2 (Bodums socken)

Målningen är omkring 10 meter ONO om Harahällan 1. Den är applicerad på ett flyttblock av sannolikt Revsundsgranit med ungefärlig storlek 6 meter brett (där målningen är), 12 meter långt och uppskattningsvis 5 meter högt (Foto 2). Blockets längdriktning är i åns riktning. Överhänget med målningen är 45 grader. Blocket vilar på berg i dagen. Det är till stor del täckt av svart lav. Under blocket är ett "rum", där vattnet strömmar igenom. Det är lätt att ta sig in i det utrymmet. Blocket är omflutet av vatten även i höst när vattenståndet är mycket lågt. Till höger om och mot blocket är ett stenkar efter flottarepoken. Försättningen av stenkaret ovanför blocket är raserat.

Målningen består av en fragmentarisk konturtecknad älg 14 cm lång och 5 cm hög. Konturerna är 1-1,5 cm breda. Det bakre benet är 2 cm långt. Målningen vätter mot SO. Älgens riktning är över ån. Beträktad genom stereolupp ses färgpigment och kiselavlagring. Målningens höjd över hällen är omkring 70 cm. Höjden över nuvarande låga vattenstånd är omkring 1,4 meter.

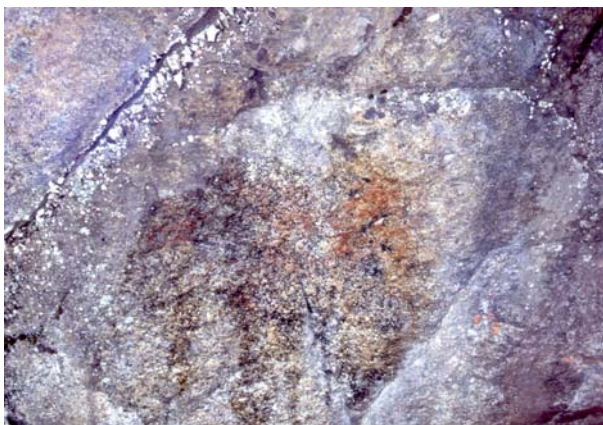

Foto 3. Platsen för Harahällan 1. Foto 4. Del av målningen.

AVSLUTNING

Hällmålningarna vid Harahällan är de enda kända i sådant läge i Norden. Genom samtal (2004-09-14) med Pekka Kivikäs i Jyväskylä i Finland tolkade av Reima Rajala framgår även utifrån hans horisont att hällmålningarnas läge i strömmande vatten verkar vara unikt på hela taigan. Därför är det motiverat att beteckna upptäckten som en i allra högsta grad sensationell sådan. Vad vi ser är målningar i något som kan kallas för "traditionell" hällristningsmiljö (med hänvisning till Nämforsen, Norrfors, Laxforsen men- i ännu högre grad- inlandsmiljön med ristningarna i Glösabäcken).

Kan platsen Harahällan, dess närmaste omgivning och omland, uppvisa fler platser med målningar? Kan det vara möjligt att även hällristningar kan finnas på blocken, på hållarna nära flyttblocken med målningarna, eller på hållarna närmare Västersvattnet? Dessa är några av de funderingar vilka har uppstått i samband med konstaterandet av målningarna. Genom upptäckterna är det även motiverat att söka vidare efter sådana i rummen under de två blocken. Med bra belysning och/eller med hjälp av kameror med blixtnan kan sådan besiktning genomföras.

I tidigare sammanhang vill jag mena att inventering efter hällmålningar med framgång kan genomföras i omland kring kända lokaler med hydd/husgrunder vilka mest sannolikt kan dateras från i vissa fall slutet av mesolitikum eller från neolitikum/yngre stenåldern. Den modellen kommer även fortsättningsvis att användas i västra Ångermanland. Av de nu 14 kända målningarna i socknarna Fjällsjö, Bodum och Ramsele befinner sig nämligen samtliga inom ett avstånd från grunderna om 300 meter upp till omkring 7 kilometer (fågelvägen). Enligt min modell är detta sammanhang, denna fornlämningskontext, ingen slump. Men som jag även fortsättningsvis menar betyder detta inte alls att (alla!) målningar och grunder nödvändigtvis måste vara samtida. Vad jag snarare menar är att grunderna (vinterhusen) skvallrar om områdets betydelse vid tiden när en mer eller mindre stationär bebyggelse började ta form. Det gör den logiskt sett endast i områden som med trygghet kan bära sin befolkning året runt. Jag utgår därför ifrån att det var en trygghet i ekonomin som gällde när målarna applicerade sina bilder i området. Kan dessa hällmålningar eventuellt även vara någon typ av revir- eller gränsmarkeringar, kan man kanske fundera över.

En del verkligt intressanta aktuella resultat pekar mot att en del av målningarna kan vara från ungefär skiftet mesolitikum och den tidiga delen av yngre stenåldern, den tidigneolitiska tiden. Åtminstone gäller dessa dateringar från undersökningar vid Högberget där vi 1996 och 2001 lokaliserade fyra målningar. Vad jag förstått har kolprover tagna direkt intill målningarna visat (med reservation från min sida) dateringar kring bland annat 3 800 år före Kristus. Intressant är även de resultat som framkommit från undersökningar vid Nämforsen under senare år men att där visat sig förekomster av rödockra var nog att vänta sig. Hällristningarna var (åtminstone tidvis?) sannolikt ifyllda med den röda ockran men färgen användes även till annat, så även på boplatserna nära hållarna med de omkring 2 500 kända ristningarna. Rödockran var nog troligen så vanligt förekommande att det inte behövdes någon speciell plats för storproduktion och / eller distribution. Konsten att tillverka färgen var enligt mitt sätt att se det en "vardagshandling" (som tillverkning av skrapor, spetsar mm) och därför ingen exklusiv handels- eller bytesvara. Den röda färgen tycks ju som exempel formligen bitvis ha "pudrat" bosättningsområdet och även grunderna på Bjästamon undersökt 2001-2003. Närmare ett kilo färgkorn hamnade i fyndpåsar. I detta fall är omkring ett kilo en stor kvantitet. Men rödockran ingick även i den grav som undersöktes. Från grävningen intill Kornsjövägen under samma tid togs också mycket rödockra fram. Detsamma vid en tidigare undersökning vid Biskopsselet i Junsele. En genomgång av utgrävningsrapporter, artiklar, fornlämningsregister kan ge mer kunskap om förekomster av rödockra. Men när kommer forskningsresultat som visar att det var ett spektra av framställda färger, en polykrom skala, under stenåldern i nuvarande Mellannorrland?

REFERENSER

- Viklund, Bernt Ove.** 1996a. Hällmålningar har hittats i sommar, i; Forntidsföreningen Angurs tidskrift Grote Angur, augustinumret. Örnsköldsvik.
- 1996b. I älgens eget rike, i; Forntidsföreningen Angurs tidskrift, Grote Angur, oktobernumret. Örnsköldsvik. 35. I älgens rike. Grote Angur oktober 1996.
- 1997a. Nyupptäckta hällmålningar i Anundsjö, Fjällsjö och Ramsele i Ångermanland, i; Johan Nordlandersällskapets tidskrift Oknytt Nr 3-4. Umeå.
- 1997b. Rapport över fornminnesinventering i Bodums och Fjällsjö socknar, Ångermanland, Jämtlands län. Länsstyrelsen Jämtlands län.
- 1998. Rapport över arkeologisk dokumentation av delar av området Sörånäset i Ramsele socken, Ångermanland, Västernorrlands län. Uppdrag av Länsstyrelsen i Västernorrlands län.
- 1999. Älgar målade i älgens eget rike, i; Tidsspår 1997-99. Hembygdsbok för Ångermanland och Medelpad (red. Bergvall). Härnösand.
- 2000. Rapport över skadeinventering i området Sörånäset, Ramsele socken, Ångermanland, Västernorrlands län. Länsmuseum Västernorrland, Kulturmiljövårdsavdelningen. Härnösand.
- 2002a. Några av hällmålningarna i västra Ångermanland, i; Studier i Regional Arkeologi 2 - Hällbilder och hällbildernas rum (red. Lindgren, Klang, Ramqvist). Mitthögskolan Örnsköldsvik. Örnsköldsvik.
- 2002b. Rödockra på Bjästamon. Örnsköldsviks Allehanda 24 juni.
- 2003a. Hällmålningar i västra Ångermanland. C-uppsats vid Mitthögskolan i Härnösand.
- 2003b. Rock Art in Northern Europe- RANE. PM 2003: 1 över inventering i Ramsele socken, Ångermanland, Västernorrlands län. Kulturmiljövårdarna AB.
- 2003c. Hällmålningar i Ångermanland, i; Länsmuseum Västernorrlands tidskrift Skikt Nr 9 oktober. Härnösand.
- 2003d. Rock Art in Northern Europe- RANE. Tillägg till PM 2003:1 över inventering i Ramsele socken, Ångermanland, Västernorrlands län. PM 2003: 2. Kulturmiljövårdarna AB.
- 2003e. Hällmålning- Lillklippen i Stenviksstrand, Ramsele socken, Ångermanland, Västernorrlands län. PM 2003:3. Kulturmiljövårdarna AB.
- 2003f. Hällmålning- Brinnåsklippen, Fjällsjö socken, Ångermanland, Jämtlands län. Kulturmiljövårdarna AB i Härnösand. PM: 2003:4.
- 2004a. Bastuloken. Ett boplatsoområde vid våtmark i Stenviksstrand, Ramsele socken, Ångermanland, Västernorrlands län. Forntid i Ramsele och Kulturmiljövårdarna AB i Härnösand. Rapport 2004:1
- 2004b. Tre nyupptäckta hällmålningar i västra Ångermanland. Forntid i Ramsele och Kulturmiljövårdarna AB i Härnösand. Rapport 2004:2.
- 2004c. Nyupptäckta hällmålningar. Fjällsjö socken, Ångermanland, Strömsunds kommun, Jämtlands län. Kulturmiljövårdarna AB i Härnösand på uppdrag av Länsstyrelsen i Jämtlands län. Rapport 2004: 3.

LITTERATUR

- Andersson, Berit.** 2002. Hällmålningen på Storberget och dess omgivande fornlämningar, i; Regional Arkeologi 2-Hällbilder & hällbildernas omgivning (red. Klang, Lindgren, Ramqvist). Mitthögskolan Örnsköldsvik. Örnsköldsvik.
- Aronsson, Kjell-Åke & Ljungdahl, Ewa.** 2000. Nyupptäckta hällmålningar i Jämtland och Härjedalen. Bevarande, dokumentation och tillgänglighet, i; Fornvännen 2000 / 2.
- Baudou, Evert.** 1992. Norrlands forntid- ett historiskt perspektiv. Wiken.
- 2001. Nämforsen som kulturarv, i; Tidsspår. Forntidsvärld och Gränslöst kulturarv (red. Bergvall och George). Ångermanlands och Medelpads Hembygdsförbund. Härnösand.
- Fandén, Anders.** 1996. Den Norrländska hällmålningstraditionen. Tolkning av funktion och symbolisk betydelse. C-uppsats vid Stockholms universitet.
- 1996. Den Norrländska hällmålningstraditionen. Tolkning av funktion och symbolisk betydelse. Katalogdel: Kartor, bilder och fotografier. C-uppsats vid Stockholms universitet.
- 2002. Schamanens berghällar- nya tolkningsperspektiv på den norrländska hällristnings- och hällmålningstraditionen. Östersund.

- Forsberg, Lars.** 2000. The Social Context of the Rock Art in Middle Scandinavia During the Neolithic, i; MYANNDASH- ROCK ART IN THE ANCIENT ARCTIC (ed. Antero Kare). Jyväskylä.
- Hedberg, Bo-Göran.** 2002. Isavsmältningen ställer nya frågor om hållmålningarna, i; Populär Arkeologi Nr 2.
- Hallström, Einar.** 1968. Bodum vår socken. Härnösand.
- Hvarfner, Harald & Janson, Sverker.** 1960. Från norrlandsälvar och fjällsjöar. Riksantikvarieämbetets kulturhistoriska undersökningar i samband med kraftverksbyggen och sjöregleringar. Stockholm.
- Kivikäs, Pekka.** 2003. Ruotsin Pyyntikulttuurin Kalliokuvat Suomalaisiin Silmin. Jyväskylä.
- Larsson, T, Engemark, R, Olofsson, J.** 2003. Förhistorisk rödfärgfabrik vid Nämforsen, i; Populär Arkeologi Nr 3. Luleå.
- Lindgren, Britta.** 2001. Kosmogoni & Verklighet, i; Tidsspår. Forntidsvärld och Gränslöst kulturarv (red. Bergvall och George). Ångermanlands och Medelpads Hembygdsförbund. Härnösand.
- 2002. Hållmålningar- ett uttryck för materiella och immateriella dimensioner, i; Studier i Regional Arkeologi 2- Hållbilder och hållbildernas rum (red. Lindgren, Klang, Ramqvist). Mitthögskolan Örnköldsvik. Örnköldsvik.
- Lindqvist, Christian.** 1994. Fångstfolkets bilder. En studie av de nordfennoskandiska kustanknutna jägarhållristningarna. Theses and papers in archaeology N. S. A 5. Stockholm.
- Lofterud, Curt.** 2002. Älgkon skapade världen. Östersund.
- Lundberg, Åsa.** 1997. Vinterbyar- ett bandsamhälles territorier I Norrlands inland 4 500- 2 500 f. Kr. Studia archaeologica universitatis umensis 8. Umeå.
- Lundqvist, Jan.** 1987. Beskrivning till Jordartskarta över Västernorrlands län och förutvarande Fjällsjö k:n. Ser. Ca Avhandlingar och uppsatser 1 A 4. Nr 55. Uppsala.
- Sognnes, Kalle.** 2002. Land of elks- sea of whales. Landscapes of the Stone Age rock-art in central Scandinavia, i; European Landscapes of Rock-Art (ed. Nash & Chippindale). London.
- 2003. Den ensomme elgen, i; SPOR- nytt fra forntiden. Nr 2. Trondheim
- Sundström, Jan.** 1982. Nyfunnen hållmålning, i; Jämten. Östersund.
- Ramqvist, Per H.** 2002a. Rock-art and settlement. Issues of spatial order in the prehistoric rock-art of Fenno-Scandinavia, i; European Landscapes of Rock-Art (ed. Nash & Chippindale). London.
- 2002b. Aspekter på hållbildernas stil och rumsliga fördelning, i; Studier i Regional Arkeologi 2- Hållbilder och hållbildernas rum (red. Lindgren, Klang, Ramqvist). Mitthögskolan Örnköldsvik. Örnköldsvik.
- 2002.c. Digitala och andra älgar, i; Studier i Regional Arkeologi 2- Hållbilder och hållbildernas rum (red. Lindgren, Klang, Ramqvist). Mitthögskolan Örnköldsvik. Örnköldsvik.